

ŞEMSEDDİN-İ TEBRİZÎ'NİN KUR'ÂN-I KERİM AYETLERİNE GETİRDİĞİ BAZI İŞARÎ YORUMLAR (I)

Doç. Dr. Ethem CEBECİOĞLU

Bu makalemizde, Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'nin maneviyat üstadı. Şemseddin-i Tebrîzî'nin Kur'ân-ı Kerim âyetlerine getirdiği, işarî ve ilginç bazı yorumları ele alacağız.

A- ŞEMSEDDİN-İ TEBRİZÎ'NİN HAYATI VE KİŞİLİĞİ

Kaynaklara göre doğum tarihi belli olmamakla birlikte, miladî onikinci asrın ikinci yarısında dünyaya geldiğini söyleyebiliriz. Tam adı Melikdad oğlu Ali oğlu Muhammed Şemseddin-i Tebrizî'dir¹. Devletşahın onu bir İsmailî olarak takdim etmesi ve babasının Celaleddin Nev-Moselman olduğunu kaydetmesi, Gölpinarlı'nın da dediği gibi tamamen yanlıştır. Zira Celâleddin Nev-Moselman'ın, Alaeddin adlı oğlundan başka bir oğlu yoktur.² Şemseddin Tebrizî'nin baştan sonra tedkik ettiğimiz "Makâlât"ında, İsmailîliği öven bir tek satıra rastlamayışımız, onun heterodoks bir yapılanma içinde olmadığını en büyük delilidir, deriz. Aksine olarak, onun bu eserinde İsmailîleri eleştiren bazı ifadelerin bulunuşu, bu tezimizi te'yid eder. Bu noktada, Ahmat Kabaklı'nın "veya" kaydıyla Celaleddin Nev-Moselman'ı onun babası olarak göstermesini³ yukarıdaki mülahazalarımız nedeniyle doğru bulmuyoruz.

Şemseddin-i Tebrîzî, rivayetlere göre, Azerî Türklerindendi⁴. Fűrüzanfer'in, Şemseddin-i Tebrîzî'nin doğum tarihini, Mevlânâ ile buluşma tarihinde (642/1245) altmış yaşında olduğunu söyleyerek, 582/1186 şeklinde tesbit etmesi⁵, bizce ihtiyatla karşılanması gereken bir husustur.

1. Mevlada Celaleddin, Divan-ı Kebîr, c.I., Eskişehir 1992, Haz. Abdülbaki Gölpinarlı'nın "Sunuş"u, s. XLII.
2. Fűrüzanfer, B. Mevlana Celaleddin, çev.: Feridun Nafiz Uzluk, ss.162-3.
3. Kabaklı, Ahmet, Mevlânâ, İstanbul 1972, s.37.
4. Önder, Mehmet, Mevlânâ Celâleddin-i Rumî, Ankara 1986, s.48.
5. Fűrüzanfer, a.g.e., s.163.

Şemseddin-i Tebrîzî, daha çocuk yaşta iken bir takım olağanüstü halere maruz kalmıştı. Makalât'ında, bazan kendisi ile ilgili otobiyografik anlatımlara yer veren Tebrîzî, bu durumunu kendisi şöyle anlatıyor: "Çocukluk çağlarında, bana garip bir hal gelmişti. Kimse bu halimi anlayamadı. Babam bile, ne olduğunu bilmiyordu. Bana diyordu ki 'sen divâne değilsin, bilmem ki bu gidişin sebebi ne? Sende bu yola gitmek için gerekli olan ne terbiye var, ne riyâzât var, ne de başka bir şey.' Babama dedim ki: Şu sözü benden dinle! Sen ve ben öyle bir haldeyiz ki, sanki bir kaz yumurtasını bir tavuğun altına koymuşlar.; bu yumurtadan kaz yavrusu çıkmış; biraz palazlaşınca bir su kenarına gelir, yavru hemen suya atlar. Ana tavuk etrafında çarpınır.. Arın o kümes kuşudur; onun suya girmesine imkân yoktur. İşte seninle ben de böyleyiz ey babacığım! Ben kendimi yüzdürecek bir deniz görüyorum, benim yurdum, o denizdir; halim de deniz kuşlarının hali gibidir. Eğer sen benden isen gel! yahut, ben bu derya içinde senden değilsem git, kümes kuşlarına karış. Bu sözlerim sana armağan olsun".⁶ Bu anlattıklarına bakılırsa Tebrîzî'de ilâhî aşk fitrı olarak mevcuttur denebilir. Her hangi bir şeyhin maneviyat eğitiminin geçmeden, bu şekilde Hüdâyî nâbit türünden olmak üzere üveysîlik karakteri ağır basan hayli sufi vardır. Ancak, diri tilki ölü arslandan yegdir, kuralına göre, bu durumda, onların yine de yaşayan bir mürşid-i kâmil'in kontrolü altında sülûk çıkarması tavsiye olunagelmıştır.⁷

Tebrîzî'nin çocukluk yaşlarında ne gibi bir eğitim aldığı söylemek, eldeki kaynaklara göre mümkün görülüyor. Genel İslam kültür tarihinin bize verdiği sosyo-kültürel yapılanmayı göz önünde bulundurursak, onun küçük yaşlarda en azından Kur'ân-ı Kerim ve Arapça öğrendiğini söyleyebiliriz. Makalât'ını incelediğimizde, onun sık sık Kur'ân ayetlerine referanslarda bulunduğunu, bunları lügat olarak anlayıp, işârî bir takım yorumlarla değerlendirdiğini görürüz.⁸ Yine onun Makalât'ını dikkatle incelersek, eski Yunan felsefecilerinden bahsettiğini, rasyonalistleri, eleştirdiğini, bazı fıkıh hükümleri üzerinde yorumlar yaptığını, sık sık hadisler zikrettiğini, onlara yorumlar getirdiğini görürüz.⁹ Bütün bu genel yapılanmasını gözönünde bulundurduğumuzda, biz onun, bir şekilde, tefsir, fıkıh, hadis, kelim okuduğunu, Arapça ve Farsça bildiğini söyleyebiliriz.

Tebrîzî, maneviyat yolunun ustalarından sülûk çıkarmak ve kendini ilerletmek üzere bir şeyhe başvurur. Ancak onun rüyada Hz. Resûlullah (s)'dan hırka giymesi, yolun esas başlangıç noktasını oluşturacak niteliktedir. O, "herkes kendi pîrinden söz açar" der ve kendi pîrini yani mane-

6. Şems-i Tebrîzî, Makalât (Konuşmalar), çev.: M. Nuri Gençosman, İstanbul 1974 ss. 42-3.
7. Uludağ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1991, ss.503-4; Cebecioğlu, Ethem, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Ankara 1997, s.737.
8. Tebrîzî, a.g.e., ss.51, 59, 62, 63, 66, 67 vd.
9. Aynı eser, ss. 34, 38, 42, 49, 51 vd.

viyat öğretmenini anlatmaya koyulur: “Bize Hz. Peygamber (s), rüyada bir hırka verdi. Fakat bu, iki gün sonra eskiyip yırtılacak, külhanlara atılacak veya bulaşık silinecek hırkalardan değildir. Belki sohbet ve yoldaşlık hırkasıdır. Akıllara sığmayan bir sohbet değil, belki dünü bugünü yarını olmayan bir sohbet. Aşkın, zevk ile bugün ve yarın ile ne ilgisi var¹⁰. Makalat’ındaki otobiyoğrafik anlatımıyla onun ilk şeyhi Hz. Muhammed Mustafa (s)’dır. İkinci, dünyevî anlamda şeyhi de Tebriz’li Şeyh Ebû Bekir Sele-baf olmuştur¹¹. Onun yanında kısa zamanda manevî terakkiye mazhar olan Tebrizî, daha başka maneviyat üstadlarına gitmek ihtiyacını hisseder. Kendisinin anlatımıyla, Şeyh Ebû Bekir, onda olan bir yönü farkedememiş, bu yüzden de o yönünü anlayıp görebilecek bir şeyh arama gereği duymuştur¹². Makalat’ında bu durum şöyle anlatılır: “Benim Tebriz’de Ebû Bekir adlı bir şeyhim vardı. Sepet örer, onunla geçinirdi. Ondan bir çok vilâyetler elde ettim. Fakat bende bir şey vardı ki, şeyhim onu görmüyordu. Hiç kimse de görmemişti ya zâten. İşte onu hüdavendigârım Mevlânâ gördü”¹³.

İnsanlık sırrına ermek, varoluşun hakikatine ermek üzere, pek çok ülke dolaştı. Pek çok şeyhlerle görüştü. Hiç bir yerde karar etmediği ve sürekli gezdiği için, kendisine Şems-i Perende (Uçan Şems) denirdi¹⁴.

Şems-i Tebrizî’nin görüştüğü şeyhler listesinin çok uzun olduğunu zannediyoruz. Bunlar kimlerdi acaba? Burada bir kısmını kısaca vermekle yetineceğiz. Şemseddin-i Tebrizî, Bağdad’da Evhadüddin-i Kirmânî ile karşılaşmıştı. Ona yönelttiği ilk soru şöyleydi: “Ne alemdesin?” Evhadüddin buna, güzellerde mutlak güzelliği müşahade ettiğini anlatmak üzere “ay, leğendeki suda seyretmekteyim” cevabını verdi. Şems hemen onu uyarmak üzere hemen şu yönlendirmeyi yaptı: “Ensende çıban yoksa, kafanı kaldır da göğe bak, niye gökte görmezsin!”¹⁵

Kaynaklar, onun görüştüğü, fikir alış-verişinde bulunduğu şeyhleri şu şekilde nakleder:

a) Yukarıda az önce bahsi geçen, Şeyh Evhadüddin-i Kirmânî (ö.1237).

b) Muhyiddin ibn Arabî (ö.1240): Vücûdî tevhidin sistemleştiricisi bu ünlü şeyhle, Şam’da görüşmüş, hatta onunla fikir alışverişinde bulu-

10. Tebrizî, Makalât, s. 86-7.

11. Mevlânâ, Divan, ss. XLII.

12. Gölpınarlı, Abdülbaki, Mevlana Celâdeddin, İstanbul 1985, s.50.

13. Tebrizî, a.g.e., s.81.

14. Fürüzanger, Mevlânâ, s.163; ayr. bkz.: Usta, Mustafa, Divan-ı Kebîr’de Mevlânâ’nın Eğitim Görüşü, İstanbul 1995, s.19.

15. Gölpınarlı, a.g.e., s.51.

nurken eleştirilerini sakımsız bir şekilde ortaya koymaktan çekinmemiştir. Ondan bahsederken Tebrîzî'nin ona olan şu serzenişi dikkat çeker: "Şeyh Muhammed (Muhyiddin ibn Arabî)'nin konuşmalarında, filan yarıldı, feşman hata etti gibi sözler çok geçerdi. Derken, onun da hata ettiğini gördüm, yeri geldikçe kendisine gösterdim. Başını aşağı indirdi, 'oğul!' dedi, pek yaman kamçı vuruyorsun"¹⁶.

c) Suhreverdî-i Maktûl (ö. 1191) Sühreverdî'ye kâfir diyenleri reddeden Şems-i Tebrîzî onu şu sözleriyle beraat ettirir: "O köpekler Şihabeddin Sühreverdî (-i Maktûl)'e açıkça kâfir diyorlardı. Şihâb, nasıl kâfir olabilir ki, o nurânîdir"¹⁷.

d) Rüknüddin-i Secâsî: Vefatı onüçüncü yüzyılın ilk yarısında vukû bulan bu şeyh ile Tebrîzî'nin görüşmesi zayıf ihtimalle bile olsa kaynaklarda zikrolunmuştur¹⁸.

e) Cendli Baba Kemâl: zât Şeyh Necmüddin-i Kübrâ (ö.1241)'nin halifesiydi¹⁹.

Tebrîzî bu şekilde pek çok ülkeleri gezdi, bir hayli âlim ve sufilere görüştü. Ancak hiç birine, meşrebi gereği bağlanmadı. Bu arada ufak tefek işlerle uğraşıyor, yaptığı işlerin karşılığında ücret almıyordu. Hatta Eflâkî'nin kaydettiğine göre, bir ara Erzurum'da okul müdürlüğü de yapmıştır²⁰. Yine bir ara on dört ay süre ile Halep'teki medresenin hücrelerinde riyâzette kaldı. Onun sürekli olarak siyah keçeden elbise giydiği kaydedilir²¹.

Acaba Mevlânâ Şam'da kaldığı yıllarda, Şems-i Tebrîzî ile hiç görüşmesi, karşılaşıp buluşması olmuş muydu? Kaynaklar bu konuda olumlu cevap vermektedir. Eflâkî, bir gün Şam çarşısında, başında külâh bulunan siyahlar giymiş bir adamın, Mevlânâ'nın elini öperek "ey mânâlar âleminin sarrafı! Beni bul, beni an!" deyip, kalabalığa karışarak izini kaybettirdiğini ve bu kişinin Şemseddin-i Tebrîzî olduğu hikâye eder²².

Şemseddin-i Tebrîzî'nin Konya'ya gelip Mevlânâ ile buluşması, bütün kaynaklar tarafından yirmi altı Cumade'l-ahîra'sının sabahı altıyüz kırk iki senesi (26 Kasım 1244) olarak tesbit etmiştir ki Makâlât bu bilgilerin birinci el kaynağı durumundadır²³.

16. Eflâkî, Menakıbu'l-Arifin, s.170.

17. Gölpinarlı, Mevlânâ, s.56.

18. Fürüzanfer, Mevlana, s. 168-9.

19. Aynı eser, ss.164-5.

20. Gölpinarlı, a.g.e., s.66.

21. Fürüzanfer, s.170.

22. Gölpinarlı, Mevlânâ, s.67.

23. Mevlana, Divan, (sunuş), s.XLV.

Tebrîzî Konya'ya geldiğinde adeti üzere Şekerfûrûşan Hanı'na indi²⁴. O, gittiği her yerde, ne medreseye, ne de tekkeye varıyordu. Bunu kendisi şöyle açıklar: "Kendimi tekkeye lâıyk bilmiyorum ki, tekke pişip olmak, yetişip, gelişmek niyetinde olanlar için yapılmıştır. Dileklerine erişememe ihtimali olduğundan, onların vakitleri değerlidir. Ben onlardan değilim. Peki dediler, niçin medreseye gelmiyorsun? İlmî tartışmalara girecek adam da değilim ben. Lafza göre meâlen mana versem bahsedemem. Kendi dilimce bahse girişsem, gülerler, kafir derler. Ben garibim, garibin yeri de kervansaraydır"²⁵.

Tebrîzî kaynakların bildirdiğine göre, Mevlânâ ile ilk karşılaşmasında ona, dışı itibariyle paradoks görüntü veren bir soru sorar: "Acaba, Hz. Muhammed (s) mi üstün, yoksa Bâyezid-i Bistâmî mi?" Mevlânâ "bu nasıl sorudur? Hz. Muhammed (s), peygamberlerin sonuncusudur. Bâyezid'in burada sözü mü olur?" deyince, Tebrîzî, muammalı sorunun kilidini çözer: "Muhammed (s) neden 'biz seni tam bir bilgi ile bilmedik', Bâyezid ise 'ben kendimi tenzîh ederim, benim şânım ne kadar uludur' diyor. Mevlana bu durum karşısında kendini kaybeder düşer. Ayıldığında Tebrîzî'nin elinden tutarak medresesine götürür, orada kırk gün hücresinde beraber kaldılar"²⁶.

Mevlânâ Tebrîzî'nin etkisinde kalarak, medreseyi terk eder, öğrencilerinden ayrılır, sadece onunla meşgul olur hale gelir²⁷. Bu durum Mevlânâ'yı sevenleri üzer. Derken kıskançlık ve dedikodu ateşi her tarafı kaplar ve sonunda Tebrîzî'yi ölüm ile tehdit ederler²⁸. Bu durum karşısında, Tebrîzî Konya'dan ayrılır²⁹. Bir süre ayrılıktan sonra, öğrenciler özür diler. Bunun üzerine Sultan Veled Şam'a giderek, Mevlânâ'nın mektubunu arzeder. Mevlânâ, mektupta Tebrîzî'yi Konya'ya davet etmektedir. O da bunun bir emir telakki ederek 645/1247 Mayısında Konya'ya geri gelir³⁰.

Üzüntüsünden sapsarı kesilen Mevlânâ artık dostu gelmiş, eskisi gibi neş'esine kavuşmuş, sema'a, şiir yazmaya ve dostlarına ilgisini artırmaya başlamıştır³¹.

Ancak, bu ikinci geliş ile birlikte sönen fitne ve dedikodular yeniden kendini gösterir. Kin ve düşmanlık halkası genişler. Sonunda onu bir

24. Fûrûzanfer, Mevlana, s.175.

25. Gölpınarlı, a.g.e., s.67.

26. Eflakî, Menakub, c.I., ss.91-92.

27. Aynı yer.

29. Feridun b. Ahmed-i Sipehsâlâr, Mevlânâ ve Etrafındakiler, çev.: Tahsin Yazıcı, İstanbul 1977, s.126.

30. Devletşâh, Tezkire-i Devletşâh, nşr.: Edward G. Browne, Leiden 1910, s.201.

31. Sipehsâlâr, Mevlana, ss. 126-129.

avuç kıskanç guruh 5 Aralık 1247 tarihinde³² şehit ettiler. Kaynakların bazıları yok olduğunu kaydederlerse de, mezarının şu andaki mescidinde olduğu ve Mevlana'nın vefatından sonra, üzerine türbe yapıldığı muhakkaktır³³.

Tebri'zî, kabına sığmayan, diyar diyar gezen, diğer şeyhlerle fikir teatisinde bulunmaktan hoşlanan, elinin emeğinin yiyen, sürekli siyah keçeden elbise giyen, insanlara yük olmaktan ısrarla kaçınan, riyadan uzak, özü, sözü doğru, insanlığın hayrını isteyen, hizmet etmekte büyük zevk duyan, bir Allah dostu olarak temayüz etmiştir.

Mevlânâ, babası vasıtasıyla, Kübreviyye tarikatına mürtesib iken, Şemseddin-i Tebrîzî aracılığı ile de aşk ve cezbe yolu olan Tarîk-i Şuttâr neş'esini elde etmiştir³⁴.

Şemseddin-i Tebrîzî garîb olarak yaşadı, bir garîb olarak da ruhunu çok sevdiği Mevlasına teslim etti. Allah rahmet eylesin!

Ondan günümüze yadigar kalan eseri Makâlâtı'dır. Bu eser, M. Nuri Gencosman'ın himmetiyle dilimize kazandırılmıştır. Makalât ile Mesnevî arasında çok sıkı bağlantılar vardır. Mesnevî'yi anlamak için, önce Makalât'ın okunmasında yarar görüyoruz. Tebrîzî'nin konuşmalarının derlenmiş bir mecmuası olarak değerlendirilen Makâlât, sık sık âyet ve hadislerle dayalı referanslarla, diğer sufilerin sözleri ve şiirleri ile zenginleştirilmiş olarak görülür³⁵. Uzmanlarca, esere zaman içinde batı katmalar olabileceği ileri sürülür.

B. İŞARÎ TEFSİR

Kur'ân-ı Kerim'in farklı akıllarca değişik olarak yorumlanması, hem İslâm düşünce hayatının canlanması ve buna katı, hem de müslümanların Allah kelamını daha anlama yönüyle yararlı olmuştur. Tefsir çeşitleri metodları açısından ele alınıp değerlendirildiğinde genelde rivayet ve dirâyet açısından ikiye ayrılır. İlk referans olarak Hz. Resûlullah (s)'ın hadislerini gören ve Kur'ân yorumunda öncelikle bu hususa öncelik veren, sahabenin Hz. Peygamber(s)'den görüp duyduklarına dayanan, nakil yollu tefsirlere Rivâyet Tefsiri adı verilir³⁶. Bu tür tefsirlere "Eser Tefsiri" de den-

32. Gölpinarlı, Mevlânâ, ss. 81-5 Fürûzanfer, kayb olduğu kanaatindedir, s. 222.

33. Önder, Ahmet, "Tebri'zî Şerh Olayı ve Konya'daki Türbesi", Mevlânâ ve Yaşama Sevinci, Konya 1978, ss. 81-5.

34. Yılmaz, Hasan Kamil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul 1994 s. 267.

35. Makalât'ın bir değerlendirmesi için bkz.: Makalât, çev.: M.N. Gencosman, (giriş), ss.7 vd.

36. Zerkeşî, el-Burhan fî Ulumi'l-Kur'ân, Mısır 13756, c.II, s.132; Subhî Salih, Mebâhis fî Ulûmi'l-Hdis, Beyrut 1368, s.289.

miştir. Yine Kur'ân'ın yorumu yapılırken rivayetlerin ötesinde, lügat, edebiyat, esbab-ı nüzûl, sarf ve nahiv, nasih ve mensuh gibi hususları devreye sokan tarza da "Dirâyet Tefsiri" adı verilmiştir³⁷. Bu metodu izleyenlerin kendi aralarında "Mezhebî Tefsir", "İlmî Tefsir", "Mevzû'î Tefsir"³⁸ gibi farklı karakterlerde kendilerini ortaya koydukları görülür. İşârî Tefsir ise, "Nazârî Tasavvufî Tefsir" ve "İşârî Tasavvufî Tefsir" alt başlıklarında toplanabilecek iki tür metodik yapılanmaya yönelmiştir. Özellikle Şeyhulekber Muhyiddin ibn Arabî ile vahdet-i vücûd düşüncesinin etkisiyle, zühdî-işârî yorumların ötesinde felsefî ve nazârî teviller ağırlık kazanmıştır; bu anlayış "Nazârî Tasavvufî Tefsir" olarak değerlendirilir. Kalbe doğan ve diğer sufilerce hal ve makama uygun olarak değişkenlik gösteren manalarla oluşmuş, felsefî niteliğinden çok sünnî karakteri, geleneksel olarak evam eden dinin pratiğine önem verip yorumlayan sufînin yaşadığı derin riyazet ve cecd haliyle ortaa sezgisel tarzda çıkan tefsire de "İşârî Tasavvufî Tefsir" denmiştir³⁹.

Tasavvufî tefsir okulu ruhî zevke veya, bir anda kalbe doğan pırıltılara dayalı hadsî bir yöne sahip olmasıyla tanınmıştır.

Bu tefsirin tanımı şöyledir: "İlk anda akla gelmeyen, tefekkür ile, âyetin gizli bir işâretinden, sülûk erbâbının kalbine doğan manalar gereği yapılan te'vîl ve tefsirdir"⁴⁰.

Ancak şu hususa işâret etmekte fayda var: Heretik (batınî) temayülere saplanarak yapılan, ehl-i sünnet dışı, akîde açısından problemlî tefsirler, içeriğindeki çok yönlü paradokslar sebebiyle makbûl olarak kabul edilmemiştir.

37. Zehebî, et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn, et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn, c.I., s.255.

38. Aynı eser, c.I, ss.367-476; II., s.474; Güngör, Mevlüt, Tefsirde Konulu Tefsir Metodu, İslâmî Araştırmalar Dergisi, Mayıs 12988.

39. Mütevellî, Sabî, Menhecû Ehlî's-Süüüne fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim, Kahire 1986, s.297; Fevre, Mahmud Besyûnî, Menşeu't-Tefsîr ve Menâcihuhû, Mısır 1986, s.356.

40. Zehebî, a.g.e., c.II, s.340; Ateş, Süleyman, İşârî Tefsir Okulu, s.19.